

UNPAID WORK IN SLOVAK HOUSEHOLDS WITH RESPECT TO FORECASTS OF DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

ALENA KAŠČÁKOVÁ

Ing. Alena Kaščáková, PhD., Ekonomická fakulta UMB, 048/4462615, e-mail: alena.kascakova@umb.sk

MIRIAM MARTINKOVIČOVÁ

Doc. PhDr. Miriam Martinkovičová, PhD., Ekonomická fakulta UMB, 048/4462419,
e-mail: miriam.martinkovicova@umb.sk

Abstract

The contribution devotes attention to the issue of unpaid work in households in the context of the current forecast of demographic development in Slovakia into the 2030. The estimated increase in the number of single-person households will affect the volume and scope of certain categories unpaid work in Slovak households towards its reducing. The phenomenon of population aging will stimulate increased demand for selected market substitutes in the services relating to the care of the sick and elderly family members, what the labor should market to respond in advance by creating new jobs in this service segment.

Key words: unpaid work, households, demographic trends

JEL classification: D13

1. Úvod

Realizované výskumy neplatenj práce v podmienkach slovenských domácností poukazujú na ich značný interpretačný potenciál. Cieľom nášho príspevku je upriamiť pozornosť na vzťah medzi vnímaním perspektívy vývoja neplatenj práce v domácnostiach a aktuálnou demografickou prognózou týkajúcou sa vývoja početnosti slovenských domácností do roku 2030. Zámerom je ukázať prienik medzi fenoménom neplatenj práce ako primárne ekonomickou kategóriou a jej dopadmi na neekonomické dimenzie života jednotlivca.

Ekonomický uhol pohľadu sa sústreďuje predovšetkým na objem neplatenj práce, predstavujúci finančne vyjadriteľnú položku, ktorá tým, že neprechádza oficiálnym trhom, chýba v národnom účtovníctve. Problém jej merania však tkvie v tom, že neplatená práca je svojou podstatou, formami výskytu a neziskovým charakterom v ekonomickom slova zmysle ťažšie identifikovateľná a kvantifikovateľná. Pritom má rozsiahle makroekonomické aj mikroekonomické dôsledky. Predstavuje významnú časť ekonomiky, ktorej hodnota zvyšuje jej celkový výstup a pritom jej objem nie je zachytený v makroekonomickom ukazovateli HDP. Súhrnne povedané, z makroekonomického pohľadu predstavuje neplatená práca hodnotu rovnako, ako práca platená, len s tým rozdielom, že jej rozsah nie je započítaný do výkonu národnej ekonomiky. Záujem o čo najpresnejšie vyjadrenie jej podielu v rámci výkonnosti ekonomiky je preto pochopiteľný.

2. Tendencie vývoja NP v slovenských domácnostiach

Pri komplexnejšom hodnotení fenoménu neplatennej práce prichádzame k poznaniu, že túto primárne ekonomickú kategóriu a perspektívu jej výskytu v rámci života domácností, budú podľa všetkého v budúcnosti ovplyvňovať viac neekonomické ako ekonomické faktory. Na základe uskutočnenej názorovej a postojovej analýzy výsledkov realizovaných výskumov môžeme medzi ne zaradiť minimálne dva paralelne pôsobiace aj keď paradoxné procesy:

1. Prevažujúca tendenciu konzervatívnych a tradicionalistických postojov k neplatennej práci v podmienkach Slovenska.
2. Výber progresívnych životných stratégií mladých ľudí, prejavujúci sa klesajúcim podielom oficiálne uzatváraných manželstiev so súbežným poklesom pôrodnosti.

V nasledujúcich častiach príspevku sa týmto uvedeným procesom budeme venovať podrobnejšie.

Čo sa týka prvého procesu, realizovaný empirický výskum a údaje získané na jeho základe potvrdzujú predpoklady pretrvávajúcej orientácie oslovených slovenských rodín k tradicionalizmu a konzervatívnym postojom vo vzťahu k zachovávaniu osvedčených a ritualizovaných vzorcov správania sa domácností v súvislosti so skúmanými kategóriami neplatennej práce. Sila ich vplyvu je naozaj výrazná, zvlášť keď si uvedomíme, že súvisí s prirodzeným rytmom života domácností, kolobehom rodinných aktivít a činností (Klocoková, 2004; Chorvát, I., 2002), budovaním, upevňovaním a udržiavaním rodinných pút a vzťahov, predávaním medzigeneračných skúseností, rituálov a stereotypov či kreovaním sociálnych vzorov a kultúrnych modelov spolunažívania.

Stále pretrvávajúca prítomnosť konzervatívnych názorov a postojov k výskytu neplatennej práce v domácnostiach (Martinkovičová, Kika, 2012), jednoznačne poukazuje na prevažujúcu vysokú sociálnu hodnotu neplatennej práce v sledovaných slovenských domácnostiach, ktorá následne determinuje očakávanie zachovania jej objemu, prípadne nárast jej vykonávania aj v budúcnosti (Tabuľka 1)

Tabuľka 1 Vývoj rozsahu neplatennej práce v budúcnosti

Rozsah neplatennej práce bude v budúcnosti:	počet odpovedí	podiel odpovedí (v %)	podiel platných odpovedí (v %)	kumulatívny podiel (v %)
klesať	734	16,6	27,2	27,2
nezmení sa	1039	23,4	38,5	65,7
rásť	925	20,9	34,3	100
Spolu	2698	60,8	100	
neplatná a chýbajúca odpoveď	1737	39,2		
Spolu	4435	100		

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatennej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“

Relatívna prevaha odpovedí potvrdzujúcich trend zachovania nezmeneného rozsahu neplatennej práce aj v budúcnosti (38,5 %) a zároveň očakávanie jej rastu (34,3 %) naznačuje, že oslovené domácnosti a ich členovia naďalej počítajú s existenciou neplatennej práce a vykonávaním jej jednotlivých druhov. Príčiny, ktoré opýtaných viedli k takémuto stanovisku bolo možné bližšie identifikovať na základe obsahovej analýzy voľných odpovedí respondentov. Na základe toho môžeme konštatovať, že za najčastejšie dôvody poklesu rozsahu neplatennej práce boli uvádzané staroba a úbytok síl. Tieto faktory označilo za podstatné 19,8 % respondentov, ktorí využili možnosť voľnej odpovede. Naopak, ako najčastejšie dôvody rastu rozsahu neplatennej práce respondenti uvádzali finančné (ekonomické) dôvody, pokles príjmov, nutnosť šetrenia či rast cien. Tieto faktory označilo za podstatné 28,6 % respondentov, ktorí využili možnosť voľnej odpovede. Medzi najfrekvencovanejšie príčiny zachovania rozsahu neplatennej práce boli vo výskume označené práve také konštatovania a vnímanie neplatennej práce, ktoré túto reflektuje ako nevyhnutnú prácu v domácnostiach, ako činnosti, ktoré sa v rodinách vždy robili, robia a budú robiť či ako stabilizované a ritualizované aktivity, ktoré sú samozrejmosťou súčasťou rodinného života slovenských domácností. Tieto faktory označilo za podstatné 25,5 % respondentov, ktorí využili možnosť voľnej odpovede.

Overeniu, teda potvrdeniu alebo vyvráteniu zistených názorov a postojov súvisiacich s perspektívou vývoja neplatennej práce v slovenských domácnostiach bol venovaný samostatný modul v rámci druhej fázy výskumu. Tento monitoroval mieru spokojnosti so súčasným stavom prerozdelenia domácich prác v rodine, overoval očakávania spôsobu ich zabezpečovania do budúcnosti, čím zároveň odhaľoval vnímanie perspektívy výskytu rozsahu neplatennej práce v domácnostiach (Tabuľka 2).

Tabuľka 2 Vyhovuje Vám súčasný stav prerozdelenia a zabezpečenia jednotlivých činností v rámci neplatennej práce vo Vašej domácnosti ? (možnosť výberu viacerých odpovedí)

	Odpovede		Podiel z počtu respondentov (v %)
	počet	podiel (v %)	
Súčasný stav mi vyhovuje	835	35,1	45,2
Už som si zvykol	695	29,2	37,6
Uvítal/a by som väčšiu pomoc zo strany partnera	264	11,1	14,3
Uvítal/a by som väčšiu pomoc zo strany detí	302	12,7	16,3
Uvítal/a by som väčšiu pomoc zo strany rodičov	35	1,5	1,9
Pomohlo by mi presunúť pomoc na iný subjekt formou platených služieb	90	3,8	4,9
Existujúci spôsob fungovania mi prestáva vyhovovať	152	6,4	8,2
Nie, už ďalej nevládzem	9	0,4	0,5
Spolu	2382	100,0	128,9

Zdroj: VEGA č. 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“

Ako vyplýva z údajov, zistené výsledky v rámci opakovaného výskumu potvrdzujú vnímanie perspektívy vývoja NP v slovenských domácnostiach. Postojová škála respondentov v tejto súvislosti opäť poukazuje na očakávania smerujúce k zachovaniu objemu vykonávaných činností neplatennej práce v rodinách. Súčasný stav prerozdelenia a zabezpečenia vykonávania uvedených prác v domácnosti vyhovuje 45,1 % respondentom a 37,6 % opýtaných uviedli ako svoju odpoveď, že si už na takýto systém fungovania rodiny zvykli. Takýto vysoký podiel odpovedí, ktoré naznačujú zachovanie objemu (počet hodín neplatennej práce vykonaných v domácnosti týždenne) a zároveň rozsahu (štruktúra a prerozdelenie prác medzi členov domácnosti) neplatennej práce v oslovených slovenských rodinách je o to zaujímavejší, že respondenti mohli svoje odpovede vyberať z relatívne širokého spektra provokujúcich možností. Tieto okrem postojov spokojnosti so súčasným stavom („súčasný stav mi vyhovuje“ a „už som si zvykol“) ponúkali aj možnosti prejavu nespokojnosti, prípadne očakávania zapojiť do činností neplatennej práce vo väčšej miere aj ďalších členov domácnosti, partnera (14,3 %), detí (16,3 %) či rodičov (1,9 %). Okrem toho ponúknutý repertoár alternatív zámerne monitoroval aj možnosť, využiť trhové substitúty v tejto oblasti, konkrétne formou zabezpečenia platených tovarov a služieb, ktoré ponúka trh. Túto predstavu „odbremenenia“ od vykonávania neplatennej práce v rodine označilo za prijateľnú len 4,9 % oslovených respondentov. Nespokojnosť (existujúci spôsob fungovania mi prestáva vyhovovať) alebo až krajnú nespokojnosť so súčasným stavom (ďalej už takto nevládzem zabezpečovať chod domácnosti) vyslovilo spolu 8,7 % respondentov.

Uvedené zistenia zároveň poukazujú na ďalšie súvislosti. Tie sa týkajú identifikácie spotrebiteľského potenciálu slovenských domácností v zmysle (ne)využívania trhových substitútov neplatennej práce. Je pochopiteľné, že sú to práve uvádzané názory, motívy a postoje, opierajúce sa o tradície, ktoré následne spôsobujú menšiu otvorenosť členov domácností voči trhovej ponuke (Martinkovičová, Kaščáková, Považanová, 2014). Prezentované výrazne odmietavé alebo opatrné postoje k využívaniu trhových substitútov neplatennej práce majú spoločného menovateľa, ktorým je záujem chrániť si súkromie, domáce prostredie, snaha zabezpečiť väčšinu domácich prác svojpomocne alebo recipročne, v rámci príbuzenských vzťahov tak, ako to vyplýva z doteraz osvedčených skúseností.

3. Zmeny životného štýlu a reprodukčného správania

Druhý, paralelne prebiehajúci proces, ktorý bude výrazným spôsobom ovplyvňovať výskyt neplatennej práce v domácnostiach súvisí s aktuálnou prognózou demografického vývoja na Slovensku. Máme na mysli skutočnosť, že práve najnovšie a zároveň prítlačivé trendy výberu životných stratégií mladej generácie, životný štýl mladých ľudí, ktorí sú v produktívnom a reprodukčnom veku zároveň, a ich hodnotové preferencie týkajúce sa súkromného ako aj pracovného života, budú už v najbližšej dobe modifikovať tak rozsah, ako aj objem neplatennej práce v rodinách zásadnejším spôsobom, než zamýšľané alternovanie jej jednotlivých kategórií trhovými substitútmi.

Populácia Slovenska prežíva v poslednom štvrtstoročí dramatické zmeny reprodukčného a rodinného správania. Každú populáciu netvorí len súbor jednotlivcov, ale predstavuje v skutočnosti zložitý systém sociálnych kolektív, ktoré sa navzájom ovplyvňujú, dopĺňajú a majú rozdielnu štruktúru, veľkosť, sociálnu funkciu, stupeň organizovanosti a dĺžku trvania (Kalibová, Pavlík, Vodáková, 2009). V tomto smere rodina predstavuje početnosťou síce menšie spoločenstvá, pre ktoré je charakteristický spoločný priestor bývania a hospodárenia, na druhej strane však reprezentuje historicky najosvedčenejší model spolunažívania a vytvárania najintímnejších sociálnych väzieb človeka. V tomto prostredí sa vytvára vlastný sociálny život, prebieha socializácia jedinca, jeho ochrana, podpora,

emocionálne naplnenie. V rámci rodiny sa uskutočňujú dôležité procesy umožňujúce reprodukciu ľudského rodu, zachovanie kontinuity vývoja generácií rodiny (rodu) a tiež socializáciu potomstva, a tým prenos a uchovávanie kultúrnych a hodnotových vzorcov. Odborníci však práve v tejto súvislosti upozorňujú, že predovšetkým posuny v charaktere a intenzite tých demografických procesov, ktoré sú úzko previazané s rodinným správaním, predstavujú a budú predstavovať jeden z hlavných faktorov nielen súčasného, ale aj budúceho formovania života domácností a rodín na Slovensku (Chorvát, Džambazovič, (eds.), 2015).

Demografický pojem cenzová domácnosť predstavuje najmenšiu, ďalej nedeliteľnú sociálnu kolektivitú konštruovanú predovšetkým na základe deklarovaných rodinných väzieb (vzťah k prednostovi cenzovej domácnosti, napr. manžel, manželka, druh, družka, syn, dcéra, nevesta, zať a pod.). Tvoria ju teda osoby, ktoré spolu žijú v jednom byte, spoločne hospodária a majú medzi sebou priamy rodinný alebo iný vzťah, na základe ktorého potom ďalej hovoríme o rodinných alebo nerodinných domácnostiach (Džambazovič, 2012).

Rodenie a socializácia detí je dlhodobo prezentované ako jedna z hlavných funkcií rodiny. Aj napriek nárastu počtu a podielu detí narodených mimo manželstva naďalej zostáva prevažná časť plodnosti na Slovensku realizovaná v úplnej rodine. Tento fakt sa zrejme odrazil v názoroch oslovených respondentov priblížených výskumov v akceptovaní vysokej sociálnej hodnoty neplatenej práce v rodinách a vnímaní potreby zachovania jej rozsahu aj budúcnosti. Dokumentujú to aj najvyššie hodinové týždenné objemy tých kategórií neplatenej práce, ktoré sa istým spôsobom dotýkajú prítomnosti detí v rodine a ich zabezpečenia (príprava jedál, nakupovanie a služby, domáce práce či priamo starostlivosť o deti).

Prognóza vývoja rodín a domácností na Slovensku do roku 2030 (Prognóza) však predikuje zvrat v doterajšom trende. V prípade, že na Slovensku nedôjde k zvýšeniu úrovne rekuperácie najmä v spojitosti s druhými deťmi, budeme svedkami ďalšieho významného poklesu plodnosti (Podmanická (ed.), 2015). Tento vývoj sa premietne aj do štruktúry rodín a domácností podľa počtu členov. Už teraz je však zrejmé, že môžeme očakávať ďalšie znižovanie počtu detí v rodinných domácnostiach v súvislosti so zvyšujúcim sa podielom žien len s jedným dieťaťom prípadne rastúcou bezdetnosťou. S tým môže byť spojené aj ďalšie zvyšovanie počtu a podielu domácností jednotlivcov v mladšom veku (Prognóza, 2030). Vo všeobecnosti platí, že vzhľadom na významný pokles intenzity plodnosti, zmeny v jej časovaní a transformáciu z pohľadu legitimacy dochádza k poklesu počtu i podielu úplných rodín s viac ako jedným dieťaťom. Uvedené dokumentuje aj nasledujúca Tabuľka 3.

Tabuľka 3 Zloženie domácností podľa počtu členov

Počet členov domácnosti	1991	2001	2011	1991	2001	2011
	Počet domácností (v tis.)			Podiel domácností (v %)		
1	398	622	607,8	21,7	30,0	29,5
2	438,8	481,6	494,4	24,0	23,2	24,0
3	336,7	371	409,4	18,4	17,9	19,9
4	421,6	404	368,1	23,0	19,5	17,9
5	168,5	134,6	117	9,2	6,5	5,7
6+	67,6	58,5	65,1	3,7	2,8	3,2

Zdroj: Prognóza vývoja rodín a domácností na Slovensku do roku 2030.

Uvedený vývoj je aj v súlade s hlavnými zisteniami vo vývoji plodnosti na Slovensku. Keďže práve počet detí predstavuje jeden z hlavných faktorov ovplyvňujúcich veľkosť cenzových domácností a najmä jej najpočetnejšej zložky rodinných domácností, sú zmeny v reprodukčnom správaní, ktoré sa odohrávajú v posledných dvoch dekádach, jedným z najdôležitejších faktorov pôsobiacich na štruktúru cenzových domácností podľa počtu jej

členov. Pozorovaný odklon od dvojdetného modelu a predpokladaný nárast podielu žien len s jedným dieťaťom a čiastočne aj bezdetných žien prispievajú k zmenšovaniu veľkosti domácností. Niektoré výsledky (pozri napr. Potančoková 2008, Šprocha 2013) o úrovni odkladania a rekuperácia potvrdzujú, že miera bezdetnosti na Slovensku bude rásť. Predpokladáme, že aj časť manželských párov nielenže bude odkladať narodenie prvého dieťaťa od sobáša na neskôr, ale dôjde aj k programovému odmietaniu vstupu do rodičovstva. Na druhej strane je potrebné tiež pripomenúť, že už samotný proces odkladania zvyšuje riziko nenaplnenia reprodukčných dráh, a preto sa tento faktor zdá byť legitímny aj pre vývoj úplných rodín bez detí v mladšom veku (Tabuľka 4). Synergické pôsobenie viacerých faktorov tak môže podmieniť ďalší rast početnosti a váhy úplných rodín bez závislých detí počas celého prognózovaného obdobia.

Tabuľka 4 Priemerný vek prvorodičiek a rodičiek na Slovensku (päťročné intervaly)

	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Priemerný vek prvorodičiek	22,76	22,67	22,71	23,93	25,66	27,31
Priemerný vek rodičiek	25,23	25,24	25,36	26,21	27,51	28,83

Zdroj: ŠÚ SR

Dlhodobé zotrvávanie nízkej úrovne plodnosti sa nielenže prejaví a prejavuje na početne menších novovznikajúcich generáciách, ale postupne sa môže podpísať aj na samotnej výslednej štruktúre žien podľa počtu detí (parity), čo sa následne odzrkadľuje aj na veľkosti rodín a domácností. V dlhšom časovom horizonte takýto pokles výrazným spôsobom ovplyvní celkové fungovanie spoločnosti, ktorá čelí tzv. starnutiu zdola. V prípade Slovenska je pritom potrebné tiež poukázať na skutočnosť, že do seniorského veku sa posúvajú početné generácie z 50. rokov, čím bude proces starnutia slovenskej populácie podmienený naraz dvomi vzájomne sa podporujúcimi faktormi. Je zrejmé, že Slovensko v najbližších rokoch čaká značné zdynamizovanie procesu starnutia, a to až do takej miery, že viaceré prognózy predpokladajú jeho posunutie medzi krajiny s najstaršou populáciou v Európe (a tým aj na svete).

Okrem celkového starnutia slovenskej populácie ako celku je potrebné tiež upozorniť na zmeny, ktoré sa v najbližších rokoch dotknú tiež produktívnej zložky. Na jednej strane sa do dôchodkového veku posúvajú už spomínané početné kohorty osôb z 50. rokov, ktoré však na druhej strane nahrádzajú a budú ďalej nahrádzané čoraz menej početnými generáciami z 90. rokov a z prelomu milénia. Okrem znižovania početnej veľkosti však pracovná sila Slovenska prejde aj procesom starnutia, ktorú bude ovplyvňovať najmä starnutie početných generácií zo 70. rokov.

Záver

Zložitosť popísaných procesov sa znásobuje tým, že budú v najbližšom období pôsobiť paralelne. Ich kumulatívny efekt sa tak prejaví v mnohých oblastiach života rodiny. Fenomén neplatenej práce nevynímajúc. Súhrnne môžeme konštatovať, že odhadované trendy vývoja budú jej výskyt v slovenských domácnostiach ovplyvňovať nasledujúcim spôsobom:

1. Prognózovaný nárast jednočlenných (maximálne dvojčlenných) cenзовých domácností na Slovensku spôsobí v blízkej budúcnosti zníženie objemu tých kategórií neplatennej práce, ktoré boli svojím zameraním orientované práve na zabezpečenie a starostlivosť o potomstvo, ide predovšetkým o kategórie starostlivosť o deti, domáce práce, príprava jedál, nakupovanie.

Dopad tohto vývojového trendu je pritom ďalekosiahly a alarmujúci zároveň. Odkladanie pôrodnosti, prípadne až bezdetnosť zásadným spôsobom vyprázdňuje a ochudobňuje emočný a vzťahový potenciál tých, ktorí sami boli ešte donedávna vychovávaní v rodinách s deťmi. Práve ich rodičia vysoko pozitívne hodnotili samotné zapájanie potomstva do domácich prác, podieľanie sa na chode domácnosti, preberanie časti zodpovednosti za zverené úlohy (Tabuľka 5) a to tak z hľadiska uvádzaných dôvodov ako aj z hľadiska relatívne veľkého podielu na tejto pomoci z radov ostatných rodinných príslušníkov (Tabuľka 6). Absencia samých seba ako výchovných vzorov pre svoje deti sa totiž môže prejaviť v otupení vnímavosti voči ľudským citom a potrebám všeobecne.

Tabuľka 5 Dôvody pomoci detí pri neplatení práci v domácnosti

Účasť (pomoc) detí pri neplatení práci v domácnosti	Odpovede		Podiel z počtu respondentov (v %)
	počet	podiel (v %)	
pomáha na vlastnej skúsenosti vytvárať si vzťah a postoje k práci a získať potrebné zručnosti	833	29,2	75,5
vedie k samostatnosti zodpovednosti, uvedomovaniu si povinností a záväzkov	917	32,1	83,1
pomáha budovať si vlastný hodnotový systém dôležitý v budúcom živote	673	23,5	60,9
rozvíja emočný a zážitkový svet detí, podporuje rozvoj kreativity	357	12,5	32,4
zbytočne ich oberá o voľný čas	27	0,9	2,5
deti by sa nemali podieľať na neplatení práci v domácnosti	16	0,6	1,5
iné	34	1,2	3,1
Spolu	2858	100	258,9

Zdroj: VEGA č. 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“

Tabuľka 6 Podiel pomoci detí pri neplatení práci v domácnosti

Kto Vám najčastejšie pomáha pri činnostiach neplatení práce v domácnosti?	Odpovede		Podiel z počtu respondentov (v %)
	počet	podiel (v %)	
Partner	1958	29,95	49,5
Deti	1513	23,14	38,2
Rodičia	1716	26,25	43,4
Susedia	226	3,45	5,7
Známí	560	8,56	14,1
Kolegovia	114	1,74	2,9
Iní	450	6,88	11,4
Spolu	6537	100	165,2

Zdroj: VEGA 11/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatení práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“

2. Prognozovaný demografický vývoj v súvislosti so zmenšujúcou sa produktívnou časťou populácie bude vyžadovať predlžovanie veku odchodu do dôchodku, čo následne ovplyvní dopyt po službách starostlivosti o seniorov a chorých členov rodiny, o ktorých sa dlhšie pracujúce ročníky nebudú schopné postarať svojpomocne.

Predĺžený vek odchodu do dôchodku budúcich populácií bude postupne vytvárať paradoxný jav, ktorý môžeme označiť ako „dvojitá pasca starnutia“. Na jednej strane nedovolí nastupujúcim produktívnym ročníkom postarať sa o vlastných starnúcich rodičov, čo v dekompozícii na problematiku neplatennej práce znamená, že bude vzrastať dopyt trhových substitútoch tých kategórií neplatennej práce, ktoré donedávna len sporadicky, doplnkovo saturovali služby starostlivosti o starých a chorých členov domácnosti v podobe využívania služieb opatrovateliek, denných či týždenných stacionárov, hospicov a iných zariadení sociálnej starostlivosti. V súvislosti so zmenenou demografickou situáciou bude potrebné počítať so zvýšeným dopytom po komplexnej inštitucionálnej starostlivosti o týchto členov rodiny. Paradox spomínanej „dvojitej pasce“ spočíva v tom, že nastupujúca „bezdetná“ produktívna populácia bude tieto služby, vzhľadom na absenciu vlastného potomstva, zároveň sama potrebovať. Možno preto predpokladať, že budú vzrastať nároky kladené na kvalitu týchto trhových služieb.

Literatúra

1. DŽAMBAZOVIČ, R. 2012. Rodinné správanie v demografických dátach. Bratislava : STIMUL, 117 s. ISBN 987-80-8127-052-9.
2. CHORVÁT, I. (ed.). 2002: Premeny rodiny v urbánnom prostredí. Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií. 208 s.
3. CHORVÁT, I., DŽAMBAZOVIČ, R. (EDS.). 2015. Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume. Bratislava ? STIMUL pre Filozofickú fakultu UMB v Banskej Bystrici a Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. 182 s. ISBN 978-80-8127-152-6.
4. KALIBOVÁ, K., PAVLÍK, Z., VODÁKOVÁ, A. (eds.): Demografie (nejen) pro demografy. Praha : SLON, 2009.
5. KLOCOKOVÁ, J., 2004: Domáce práce z perspektívy symbolických funkcií a sociálnych významov. In: Sociológia 36, č. 5, 2004, s 455-472.
6. MARTINKOVIČOVÁ, M., KIKÁ, M., 2012: Socio-kultúrne aspekty neplatennej práce. In: Ekonomika a spoločnosť 13, č. 2, s. 125-136.
7. MARTINKOVIČOVÁ, M., KAŠČÁKOVÁ, A., POVAŽANOVÁ, M. 2014. Vplyv postojov a motívov k neplatennej práci v slovenských domácnostiach na využívanie trhových substitútov. In: Unpaid work: international scientific conference, Gierłoż, 29-30th May 2014, Vol. I, economic section. - 1. vyd. Olsztyn : University of Warmia and Mazury, 2014. ISBN 978-0-9889930-0-6. CD-ROM, s. 14-31.

8. PODMANICKÁ, Z. (ed.) 2015. Štatistika v súvislostiach. Rodinné správanie populácie Slovenska. Demografia a sociálna štatistika. Bratislava : ŠÚ SR, Sekcia sociálnych štatistík a demografie, november 2015. ISBN 978-80-8121-461-5.
9. POTANČOKOVÁ, M. 2008. Plodnosť žien na Slovensku v rokoch 1950 – 2007 v generačnom pohľade. Bratislava : INFOSTAT, 2008.
10. PROGNÓZA VÝVOJA RODÍN A DOMÁCNOSTÍ NA SLOVENSKU DO ROKU 2030. Bratislava : Prognostický ústav SAV. Katedra humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského. INFOSTAT - Výskumné demografické centrum, 2014. ISBN 978-80-225-3961-6.
11. ŠPROCHA, B. 2013. Odkladanie a rekuperácia generačnej plodnosti žien na Slovensku. In: Forum Statisticum Slovacum, 1, 2013, s. 104 – 113.